

1. teksts

Viesturs Vecgrāvis, literatūrvēsturnieks, grāmatizdevējs un dzejas kritiķis

Eseja „Humānisma sargātājs”

1. Eiropas 19. un 20. gadsimta mijas literatūras kontekstā priekšplānā varam izvirzīt J. Poruka daiļradei raksturīgo humānisma aizstāvību. J. Poruka proza jau ir salīdzināta ar Gija de Mopasāna un Antona Čehova prozu, tajā aktualizētas modernā laikmeta problēmas, par kurām rakstīja arī Moriss Māterlinks, Knuts Hamsuns un Francs Kafka, kuri nesaudzīgi attēloja cilvēka vientulību un pamestību, cilvēka atsvešināšanās izjūtu. [..]

2. J. Poruks akcentē to, kas jau bija aktuāls Eiropas modernās rakstniecības centrā: apjautu, ka modernā laikmeta cilvēks jaunajā ekonomiskajā realitātē ir spiests revidēt vispārcilvēciskās ētiskās vērtības, kas 19. gadsimtā sakņojās kristietībā, tās ētiskajās likumībās un cilvēkmīlestībā, un jaunā laikmeta cilvēkam jācenšas humānismu īstenot laikmeta prasībām atbilstīgās izpausmēs. J. Poruks par šī modernā laikmeta izcilāko rakstnieku uzskatīja naturālistu Emīlu Zolā, jo tas laikmeta zvērībā, viņaprāt, izgaismoja cilvēcību. Tās aizstāvēšana ir daudzu J. Poruka darbu būtiskākais motīvs.

3. Pārejas laikmetā uz 20. gadsimtu briesmu sajūtu Jānis Poruks rāda traģiskās izpausmēs tieši sadzīvē, cilvēku ikdienišķajās attiecībās, kam rakstniecība līdz 19. gadsimta vidum pievērsa maz uzmanības. Tā ir novitāte J. Poruka darbos, ko 1901. gadā viņš vispārinot atzīst: „Traģika ir un paliek vadošais motīvs cilvēka dzīvē [..]. Uz traģikas pamatojas visi augstākie centieni, visas cīņas [..], dzīve un viņš [cilvēks] pats nesaskan ar viņa centieniem un ideāliem. [..] Dzīves kaites, meli, ienaidi, skaudība nav mazinājušās, bet kļuvušas pat vēl asākas.” Un par to viņš raksta lielākajā daļā savu darbu. J. Poruks uzsver, ka jaunajā laikmetā cilvēciskajās attiecībās sāk dominēt vienaldzība, atsvešinātība, materiālās intereses, egoisms. „Draugi, vai jūs neesat ievērojuši, kādus vaibstus ir pieņēmušas jūsu sejas?” J. Poruks jautā kādā stāstā.

4. Savu laikmetu rakstnieks pat nosaucis par „slimo pasauli”, jo tajā pārāk maz ir iejūtības un sirsnības. Viņš skaidri apzinājās, ka „jauna pasaule neradīsies, pirms cilvēks neuzsāks cīņu pats ar sevi” (tā J. Poruks 1901. gadā, bet Albērs Kamī 1947. gadā: „Ne jau pasaule jāatjauno, bet cilvēks.”). J. Poruks oponenta sociālajiem utopistiem, tajā skaitā Aspazijai un Rainim. J. Poruks prasīja personiskas pašaudzināšanas, pašizaugsmes gribu, jo „cīņa pašam ar sevi ir cīņu augstākā pakāpe”. Un cīņu ar sevi J. Poruks redz kā labā un jaunā cīņu pašā cilvēkā, kam jānotiek nemitīgi.

5. Reālajā dzīvē pasīvie cietēji fiziski iet bojā līdzīgi J. Poruka viszināmākajam tēlam Cibiņam vai paliek tajā izmisuma un pazemojuma bedrē, kur viņus iemet jaunā laika negācijas. Taču J. Poruks ir pārliecināts, ka viņu dzīves principi ir nākamības cilvēcības tapšanas pamats. Šis stāsts nav tikai par klusā, pabailīgā un tomēr arī uz protestu spējīgā Cibiņa likumsakarīgo bojāeju – galvenokārt tas ir līdzcilvēkus apsūdzošs darbs, jo Cibiņš nenosalst tikai Buņģa agresivitātes dēļ. Cibiņš iet bojā tāpēc, ka viņam visapkārt valda cietsirdība. [..]

6. Ko J. Poruks liek pretī sava laika dehumanizācijai un aprobežotībai? Pārlicību, ka arī jaunajā laikmetā galvenajai cilvēka pašizpausmei jābūt mīlestībai. Un ka jaunā laikmeta mīlestības iemiesotājs ir aktīvais un tikumiski godīgs cilvēks.

7. J. Poruka lielais daiļrades motīvs un mākslinieka programma būtībā ir vienkārša un humānistiska šī vārda viscildenākajā nozīmē – ieskatieties empātiskāk cilvēku ciešanās un sāpēs, esiet saprotošāki, nepazemojiet viņus pat tad, ja viņus nesaprotat!

8. Mūsdienu cilvēks J. Poruku sauks par utopistu un viņa alkas redzēt cilvēku empātisku arī modernajā laikmetā – par neauglīgu sapņošanu, taču šajā „utopismā” redzams J. Poruka humānisms. Viņš zināja, ka iejūtība un līdzjūtība izrotā cilvēku.

9. Vai mēs, 21. gadsimtā dzīvojošie, esam gatavi pieņemt J. Poruku?

(*Vecgrāvis, V. Humānisma sargātājs. Domuzīme, 2021.*)

2. teksts

Kārlis Skalbe, dzejnieks, prozaikis un politiķis

Literārā pasaka „Sarkanā puķe” (1933)

Cilvēki apskauž nemirstīgos dievus, un dievi nāk pie cilvēkiem, lai plūktu laimes un sāpju puķi, jo laime un sāpes ir tikai cilvēkiem.

Upmalā netālu no ķēniņa pils reiz atrada mazu meitenīti. Varbūt viņu bij atnesis varenaiss vējš, kas, sagrābis savā klēpī miglaino pavasara nakti, uzlauza ledu, atrāva vaļā upes un atvēra debesīm logus.

Bērns bij satīts pelēkā lakatā, un viņam blakus bij nolikta līka un kreveļaina kādas nezināmas puķes sakne.

Bērnu paņēma pils vārtu sardze un sakni iestādīja mazā māla podā.

„Varbūt tā būs viņas laimes puķe,” tā klusām pie sevis domāja.

Mazā bij ļoti skaista, tikai viņas kājas bij it kā neizveidotas un līkas. Tāpēc viņa nemīlēja staigāt, tikai skatīties. Atspiedusies uz rokas, viņa caurām dienām sēdēja pie vārtu sarga lodziņa, un visi apbrīvoja viņas maigo, balto seju un lielās, skumjās acis. Kas gāja garām rītā, pusdienā vai vakarā, tas arvienu viņu tā redzēja. Viņa bija kā balts ūdens zieds, kurš guļ uz līmeņa un nekad nemaina savu vietu.

Viņa negāja, kur bija ļaudis, jo kaunējās no savām kājām. Tikai vecais pils dārznieks viņu mīlēja. Viņa dārzā bij daudz līku un dīvaini kroplu koku, tie bija tie, kas viskrāšņāk ziedēja. Viņš bija laimīgs, kad mazā, turēdamās viņam pie rokas, ar savām strupām un līkām kājiņām staigāja viņam blakus pa dārzu. Viņš mīlēja to ar žēlumu.

Laiques puķe auga gausi, un meitene jau bija liela, kad tā sāka zarot.

Viņai bij augstas krūtis un mazas smaidošas rokas. Tāpat kā arvienu, viņa vēl klusi raudzījās ārā no savas šaurās pasaules pa mazo vārtu sarga lodziņu. Cik vareni ir vecie koki vārtu priekšā, cik augstu iet mākoņi un cik skaists ir jaunais princis! Kad viņš gāja garām, viņas seja kļuva vēl baltāka un viņas krūtīs lēni spiedās iekšā it kā saldi asmeņi. Un vienā naktī bij noticis brīnums. Bij uzziedējusi viņas laimes puķe ar degoši sarkanu ziedu.

Kad nāca prinča dzimšanas diena un visa zeme posās uz svētkiem, arī mazā vārtu sarga meitene gribēja ko cēlu padarīt.

Viņa paņēma savu sarkano puķi un gāja kā tālā miglā, nemanīdama savu kāju. Viņa gribēja nolikt savu ziedu augšā uz pils trepēm, kur marmora vāzēs stāvēja puķes. Viņa nesa to kā liesmu savās paceltās rokās. Bet pie beidzamām kāpnēm viņa paklupa, un atsedzās viņas kroplās kājas. Tai brīdī durvīs parādījās princis savu galma ļaužu vidū. Viņš smējās, un visi smējās.

Meitene apsedza seju rokām un vaidēdama kāpa lejā. Viņa ielīda savā vārtu sarga mājiņā, bet tā viņai nelikās diezgan tumša un zema. Viņa nokāpa pagrabā. Viņas sāpes bij lielas, bet viņas krūtīs bij degošs izsalkums, viņai gribējās vēl rūgtāku sāpju. Viņa iedzēra nāves zāles. Tā viņai bij labi. Tā nokrita uz akmens klona un kunkstēja ar sakostiem zobiem. Tad, noreibusi no sāpēm, viņa piecēlās un izgāja ārā naktī. Tā ielēca upē un kļuva par ūdens meitu, kas viņa varbūt kādreiz jau bija bijusi. Tur, vēsā dziļumā, bāli zied saules puķe un mēness puķe. Bet tur nezied sarkanā puķe, jo tur nepazīst sāpju un prieka.

(Skalbe, K. *Sarkanā puķe. Pasaka. Rīga: Liesma, 1978.*)